

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЧНА ІСТОРИЧНА НАУКА В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИКИ ЕМІГРАЦІЇ

Історична наука в Україні пройшла досить великий і складний шлях. Людина за середньо відведених їй 75 років проживає повноцінне життя, досягає вершин свого розвитку та реалізує поставлені в певний час цілі. А історична наука? Який її вік? Чи змогла вона «досягти» поставленої мети?..

Українська історична наука протягом багатьох років була закрита для дослідження. Праці, що видавалися за кордоном або присікливо відбиралися перед тим, як потрапити до України, або зовсім були недоступними для вітчизняних істориків. Після революції 1917 р. багато вчених-істориків змушені були емігрувати з України за кордон. Значна їх частина, що працювала в Україні знаходилася під ідеологічним пресом спочатку більшовиків, потім Комуністичної партії. У таких умовах ідеологічної опіки українська історична наука продовжувала перебувати майже до середини 80-х років ХХ ст.

У той же час хотілося б зазначити, що навіть у таких важких політичних умовах з'являлися важливі наукові праці, які й на сьогодні мають велику цінність. З середини 80-х років стали доступними для вивчення архіви з секретними матеріалами. Українські історики нарешті отримали можливість вивчати нові, раніше невідомі документи й праці, архівів Служби безпеки України та дослідження зарубіжних колег-істориків. Коли зняли гриф секретності з більшості документів і матеріалів, це стало не тільки довгоочікуваною подією, але й великим випробуванням. Доступна нова інформація вимагала нового підходу в переосмисленні вже відомих фактів й подій, об'єктивності їх висвітлення без тиску з боку політичних діячів різних позицій. У зв'язку з цим на сьогодні найбільш актуальними для історичної науки стали такі завдання: глибоке й об'єктивне, вдумливе вивчення нових джерел, як вітчизняних, так і зарубіжних, пошук методологічних підходів у вивченні історії.

Надзвичайно важким і важливим для історичної науки стало дослідження періоду Другої світової війни та перших повоєнних років. У цей період українські історики працювали у двох напрямках, одні, як уже зазначалося, під ідеологічною опікою більшовицької партії, інші на окупованих німецькою армією територіях та в еміграції.

Тогочасна історична наука малодосліджена. У зв'язку з тим, що історики-науковці змогли працювати з невідомими раніше документами, з'явилася чимало нових фактів про долю української історичної науки та її дослідників у роки німецької окупації та в перші повоєнні роки. Були розсекречені документи зі спеціальних фондів, архівів, газети, журнали, книжки, що видавалися в Україні під час німецької окупації та за кордоном у зазначений період. Усі вони потребують ретельного опрацювання та введення до наукового обігу.

У радянській історіографії тема стану української історичної науки в окупації та діяльності українських істориків в еміграції окремо не виділялися, хоча в деяких працях висвітлювалася діяльність істориків у Києві та розповідалося про роботу музеїв, які окупаційна адміністрація та місцеві Управи підтримували в перший період війни. У ряді праць показано роботу музейних установ, бібліотек та навчальних закладів у 1941–1945 рр., їхню роль у розвитку культури в цей період. Так, відомий український історик М.В.Коваль¹, показуючи значний внесок діячів науки та закладів культури в перемогу над німецькими загарбниками, розкрив також окремі питання політики окупаційної влади у сфері культури і науки, зазначаючи те, що німецька адміністрація намагалася впливати на українську інтелігенцію, що залишилася на окупованих територіях, та на формування «нової» української науки, освіти, мистецтва.

Важливим історичним дослідженнями в цьому напрямі стали праці професора Л.А. Дубровіної, у яких вона показує роботу бібліотечних фондів м. Києва в період німецької окупації, зокрема долю фонду Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського². Науковець здійснює аналіз діяльності Крайової бібліотеки Рейхскомісаріату «Україна» та долю її фондів.

Окремі аспекти діяльності українських істориків в період окупації України німецькою армією та в післявоєнний період ілю-

струє український дослідник О.В. Ясь. У своїй праці, присвяченій історичним поглядам директора Музею-Архіву переходової доби Києва (1942 р.) О.П. Оглобліна, він показав діяльність українських науковців істориків, які намагалися переосмислити події, що передували окупації, і відродити українську науку³.

Сучасна історична наука потребує висвітлення всіх етапів свого розвитку. У цьому контексті одним із найважливіших етапів є період Другої світової війни, коли наукові дослідження здійснювались у надзвичайно складних умовах. Глибокого вивчення вимагає, зокрема, питання діяльності українських істориків на окупованій німецькою армією території та в еміграції в період Другої світової війни та в перші повоєнні роки.

Отже, мета дослідження – показати досягнення істориків-науковців, що залишилися в окупованому Києві та тих, хто змушений був внаслідок ідеологічного тиску та переслідувань з боку Радянської влади, пізніше німецької окупаційної адміністрації, покинути Батьківщину і виїхати за кордон, продовжуючи там дослідницьку роботу а також ґрунтовно проаналізувати діяльність наукових установ в окупованому Києві, які мали певне відношення до вивчення історичних досліджень, що проводилися під прискіпливим наглядом німецької окупаційної влади в 1939-1945 рр.

Оскільки нас цікавить академічна історична наука, згадаємо, яким було становище Академії наук УРСР напередодні й на початку Другої світової війни.

На початку 30-х років ХХ ст. Радянський уряд прийняв ряд постанов, унаслідок яких відбувається швидка реорганізація Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН). Мета її реорганізації – посилити контроль над науковими та освітніми установами республік, що входили тоді до складу СРСР. У результаті цього 1934 р. ВУАН стала асоціацією галузевих інститутів (36 структурних одиниць); її було підпорядковано Раді Народних Комісарів УРСР. Оскільки це був період активної індустріалізації, технічного оснащення промисловості і оборони країни, провідними науковими галузями стали техніка й природознавчі науки. Також у процесі реорганізації в лютому 1936 р. ВУАН перейменовано в АН УРСР. Радою Народних Комісарів УРСР було затверджено новий Статут АН УРСР, за яким вищим органом Академії стали

Загальні збори, основними структурними осередками науково-дослідної роботи – наукові інститути. Таким чином, Академія перестала бути національною науковою установою, за статусом вона визначалася як територіальна наукова установа. У її структурі було створено три відділи: суспільних наук, математично-природничий і технічний. Реорганізація Академії наук продовжувалася і на 1939 р. АН УРСР мала вже три відділи: фізико-хімічний і математичних наук, біологічних та суспільних наук. Відділ суспільних наук був об'єднаний в один інститут з економічним, історії України, археології, української літератури, мовознавства та українського фольклору⁴.

На території Західної України до початку Другої світової війни діяло Наукове товариство імені Шевченка (далі НТШ), яке було важливим осередком української історичної науки в цьому регіоні. Однак у 1940 р. з приходом до Львова більшовиків Товариство змушене було самоліквідуватися, а його установи і майно було передано Академії наук УРСР. Частина членів НТШ опинилася в зоні німецької окупації, інші залишилися і продовжували працювати в інститутах Львівської філії АН України⁵.

У 1941 р. більшість інститутів Академії наук УРСР були евакуйовані до Уфи, у тому числі й інститут, де знаходився відділ суспільних наук, але частина науковців-істориків із різних причин залишилися на окупованій німецькою армією території.

Дослідники науковці, що залишилися на окупованій території, зокрема в Києві, не припинили займатися науковою діяльністю. Скориставшись лояльністю німецької адміністрації в перші місяці окупації та тим, що фактично адміністрація міста – Київська міська управа, – була сформована з представників місцевої інтелігенції, учені та активісти організували науковий осередок Музей-Архів переходової доби. Офіційно днем заснування Музею-Архіву переходової доби (далі – МАПД) вважається 26 березня 1942 р.⁶

Протягом усього періоду існування МАПД працював як структурний підрозділ Київської міської управи, а вся його діяльність проходила під безпосереднім контролем німецької окупаційної адміністрації та Київського міського голови. 9 квітня 1942 р. він як керівник міської управи затвердив Положення про діяльність МАПД⁷. Завдання МАПД – збирати, зберігати, систематизувати,

досліджувати історичні матеріали та створювати експозиції. Так, згідно з планом роботи на квітень-червень 1942 р. працівники МАПД вивчали матеріали міських, районних управ, церковно-релігійних установ міста, підбирали фотодокументи основних історичних подій історії міста Києва в період переходової доби, досліджували окремі письмові документи, фотодокументи, ілюстрації, які характеризували найважливіші моменти життя міста Києва в умовах більшовицького режиму⁸.

У зв'язку з тим, що до складу Київської міської управи входили переважно діячі науки і мистецтва, поступово почалося відновлення наукового і культурного життя міста: зокрема, спроба поновити діяльність Української академії наук (далі – УАН), Київського університету, Київського політехнічного університету та інших закладів. 20 жовтня під головуванням О.П. Оглобліна в будинку Української академії наук з цього приводу було скликано нараду. Ухвалили: вважати цей день першим днем оновленої Української академії наук. Тоді ж було призначено і Президію УАН, а ще затверджено штат її керівного складу. За даними, які наводить у своїй праці історик І. Верба в Києві в той час налічувалося 1139 науковців, серед них: 3 академіки, 180 професорів, 253 доценти тощо⁹.

У червні 1942 р. була організована відповідна інституція до складу якої ввійшли: голова – О.Оглоблін, члени – Н. Полонська-Василенко, А. Середя, П.Курінний, В. Міяковський, О. Грузинський, С. Драгоманов, В. Шугасвський, Л. Окиншевич. Цей колектив науковців Києва поставив за мету опрацювати відповідні джерела та матеріали для того, щоб визначити історичні витоки української емблематики та шляхи використання її в діловодстві, а також обґрунтувати доцільність упровадження історичного герба м. Києва¹⁰.

У структурі академії було також відкрито Інститут археології, який очолила Н.Д. Полонська-Василенко, та Київський Центральний архів старовинних актів. Головною функцією цих установ було збереження наявних документів та сприяти науковцям міста в їх дослідженнях.

Незважаючи на те що з перших же тижнів окупації з Києва було вивезено велику кількість архівних матеріалів та бібліотечних фондів, та частина матеріалів та літератури, що залишилася,

за спеціальним розпорядженням начальника відділу військової адміністрації оперативного тилового району «Південь» передана під опіку міській управі. Під виглядом збереження культурних цінностей для Рейху було створено інспектуру бібліотек, яку очолював В. Тарнавський і яка підпорядковувалася відділу культури та освіти. Як уже зазначалося вище, наприкінці жовтня 1941 р. видали спеціальне розпорядження начальника відділу військової адміністрації оперативного тилового району «Південь», де в першому параграфі «Наукові установи» зазначалося, що культурні цінності представляють особливий інтерес для Рейху і вермахту, у зв'язку з чим, військовим заборонялося займати наукові установи, рекомендувалося реалізовувати заходи щодо збереження колекцій та іншого культурного майна, яке там зберігалось¹¹.

Відповідно до даних Державного архіву Київської області в столиці значна частина істориків включилася в активну роботу зі збирання та публікації матеріалів про життя українців у період радянського режиму. Серед них: Н.Полонська-Василенко, О. Оглоблін, К. Штепа, П. Курінний, В. Козловська, В.Міяковський, В. Шугаєвський, С. Драгоманов, О. Грузинський, І.Коровицький, І. Моргілевський, С. Гіляров, О. Кіктєв, О. Степанишина, П.Білик, Ю. Сонні, А. Вірніченко, М. Карачківський, А. Антонович, І.Самойловський, Є. Покровська, Л. Шиліна, О. Барабашов, М. Яновський, К.Остроградська, М. Геппенер; О. Повстенко, С. Буда і С. Гаєвський та інші¹².

Оцінюючи діяльність українських істориків, що залишилися на окупованих німецькою армією територіях, необхідно зазначити, що більшість із них залишилася в окупації свідомо, будучи щиро переконаними в тому, що тепер вони отримують можливість більш повноцінно реалізувати власний науковий потенціал на користь української науки. Такі переконання, на нашу думку, мали місце тому, що значна частина українських науковців в галузі суспільних наук, зокрема й істориків, діяльність яких припала на довоєнні роки – період панування радянського режиму – були репресовані або ж зазнали ідеологічних переслідувань.

Очевидним стало й те, що не всі українські вчені, що залишилися на окупованій території України змогли розгорнути свою науково-дослідну діяльність у цей період. Підтвердженням тому

є документи, що знаходяться в Державному архіві Київської області. Тут ми знаходимо інформацію про те, що група науковців здійснювала спроби створити історичну бібліотеку в м. Києві, але місцева адміністрація не підтримала такого задуму і ця ідея так і залишилася не реалізованою¹³.

Активну діяльність розгорнули й науковці на заході України. У Львові згідно з постановою Міської управи міста від 12 липня 1941 р. було створено «Українське видавництво». Воно стало науковим осередком, в якому діяли такі відомі історики як Ю. Стефаник, Д. Штикало, К. Гупало, Д. Ієвлев, І. Крип'якевич, М. Матчак та інші. Крім різного характеру публіцистичних статей та літературних творів, «Українське видавництво» друкувало книжки й публікації з історії. Було створено окрему серію публікацій в рубриці «Минуле і сучасне», у якій побачили світ праці М. Кордуби «Богдан Хмельницький у Белзчині й Холмщині», «Болеслав-Юрій II: останній самостійний володар Галицько-Волинської держави», «Історія Холмщини і Підляшшя», В. Січинського «Місто Холм», Ю. Тарновича «Княже місто Сянік» та інші. Особливо поширеними в цей період стали праці антипольського характеру, серед них І. Коровицького «Нищення церков на Холмщині у 1938 р.», П. Олійника «Як польщили Посяння», Ю. Тарновича «20 років неволі: Лемківщина під польським ярмом» та інші. І. Крип'якевичем та Д. Дорошенком були написані і публікували загальні праці з історії, але вони, на думку окупаційної влади, були надто небезпечними, тому їх видання не заохочувалося¹⁴.

Також у Видавництві було опубліковано кілька оригінальних праць з вітчизняної історії та краєзнавства, серед них монографія Пастернака "Старий Галич", «Археологічно-історичні дослідження у 1850-1943 рр.», О. Степанів "Сучасний Львів" та інші видання. Більшість історичних праць з історії України німецька цензура заборонила¹⁵.

З листів львівського історика Івана Крип'якевича до Олександра Оглобліна за листопад 1941–січень 1942 рр. відомо, що в період окупації діяв Інститут історії України. У цих листах також зазначено історичні теми, які німецька окупаційна влада вважала пріоритетними для дослідження і публікацій на сторінках наукових видань: показ боротьби з марксизмом, більшо-

визмом і русифікацією; дослідження і висвітлення розвитку зв'язків з новою Європою; дослідження українсько-німецьких відносин; видання джерел, що свідчать про радянську політику¹⁶.

Незважаючи на здійснені дослідження, українські науковці дуже швидко переконалися, що політика окупаційної влади щодо сприяння українській науці, насправді виявилася лише ілюзією. Вже влітку 1942 р. вони побачили справжні її наміри.

Свідченням цього був той випадок, коли українські історики намагалися створити Інститут вивчення українського національно-визвольного руху, однак це так і залишилася мрією, бо місцева адміністрація не бачила в цьому сенсу. Прикладом байдужого, навіть ворожого, ставлення до історичної спадщини українського народу було й те, що значно постраждала переважна більшість архівних матеріалів під час їх евакуації Радянською владою на Схід.

Про політику окупаційної влади яскраво свідчить також звіт про стан української освіти й науки керівника створеної в Києві групи «Наука», доктора фон Франк'є, у якому він зазначає: “Жодна німецька служба не відчувала потреби в послугах вузів та інститутів гуманітарного профілю”. Відповідаючи на запитання місцевих науковців щодо відродження академічних осередків, німецький чиновник недвозначно пояснив, що це можливо лише в далекому майбутньому¹⁷.

Уже з кінця літа 1942 р. відкриті за сприянням місцевих управ наукові установи, музеї та бібліотеки, під тиском місцевої окупаційної адміністрації закривалися, а більшість науковців опинилася без роботи. Значна частина українських істориків, які ще на початку окупації плекали надії щодо відродження власної держави та науки, переконалися в тому, що німецька окупаційна влада має зовсім інші плани щодо облаштування суспільного та культурного життя українців.

У таких умовах багато науковців змушені були виїхати за межі України, щоб продовжувати свою дослідницьку діяльність. Серед тих, хто виїхав в еміграцію, були О. Оглоблін, В. Шугаєвський, Н. Полонська-Василенко, П. Курінний, В. Козловська, С. Гаєвський, Л. Окиншевич, М. Карачківський, Н. Кордиш, В. Міяковський, К. Штепа, О. Повстенко.

Перебуваючи в інших країнах, українські науковці знаходилися в досить нестабільному економічному становищі, хоча й вільними в здійсненні своїх досліджень та публікації їх результатів. Вони були повністю незалежними в політичному, академічному та ідейно-методологічному аспектах. Слабким місцем їхніх досліджень було те, що науковці-історики не мали доступу до першоджерел, що знаходилися на території СРСР та Польщі. Однак вони мали більші можливості у використанні історіографічних і документальних матеріалів, що до того часу залишалися маловідомими або абсолютно невідомими українській історіографії і знаходилися поза межами України.

Основними центрами української історичної науки за кордоном стали міста: Прага, Варшава, Берлін та час від часу Париж і Рим. Важливе місце серед них належить Празі, де діяли найкращі українські історики еміграції. Незважаючи на військовий стан, тут були створені умови для діяльності будь-якої наукової чи громадської організації. Протягом 1939-1945 рр. у Вільному Університеті в Празі діяла кафедра Історії України, яку очолював Дмитро Дорошенко, де працювали українські історики (В. Біднов, Б. Крупницький, С.Наріжний, П. Феденко, М. Андрусак та інші. На кафедрі історії українського права працювали А. Яковлів, Р. Лашенко, О. Гайманівський¹⁸.

В університеті видавалася “Наукова збірка”, чотири томи якої вийшли протягом 1942-1945 рр. Потужним центром наукових досліджень в еміграції в галузі української історії було Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі, засноване ще в 1923 р. У 1939-1945 рр. його очолював історик мистецтва, професор Дмитро Антонович, секретарями були Симон Наріжний (1939–1944) та Володимир Міяковський (1944-1945). Необхідно зазначити, що до товариства входили не лише українські історики, які мешкали в Празі, але й історики з інших центрів еміграції. Доповіді, з якими виступали вони на зібраннях товариства, стосувалися переважно проблем української історії та історіографії¹⁹.

Ще одним центром української історичної науки за кордоном був Берлін – Український Науковий Інститут у Берліні. Протягом 1939-1945 рр. установа працювала під керівництвом професора І. Мірчука, історика української філософії і культури. У закладі

здійснювали наукові дослідження і проводили широку науково-інформаційну діяльність.

Під час Другої світової війни науковці інституту видавали монографії та нариси українською та німецькою мовами. Були опубліковані такі історичні праці: монографія Л. Окиншевича “Значне Військове Товариство”; нарис Б.Крупницького “Beitrag zur Ideologie der “Geschichte der Reussen” (Istorija Rusow)”. Перша енциклопедична праця про Україну німецькою мовою “Handbuch der Ukraine”, під редакцією професор І. Мірчука (Лейпціг, 1941), була складена співробітниками інституту. На замовлення інституту професор Б.Крупницький написав історію України німецькою мовою, “Geschichte der Ukraine von den Anfängen bis zum Jahre 1920», Лейпціг, 1939, 2 видання, Лейпціг, 1943 р.²⁰.

У цей період представив значний свій доробок Д. Дорошенко, написавши велику за обсягом монографію про гетьмана Петра Дорошенка, яка не була опублікована в повному обсязі через Другу світову війну. Побачили світ лише окремі її розділи: “Початок гетьманування Петра Дорошенка 1665–1666” у “Працях Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі”, т. IV (1942), “Польсько-українська війна 1671 року” у «Науковій збірці» Українського Вільного Університету в Празі, т. IV (1942), “Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України” (1942) та інші.²¹

У Празі також писав і видавав свої праці М. Антонович: “Студії з часів Наливайка”, частина I–IV, “Праці Українського Історично-філологічного Товариства в Празі”, т. IV, Прага, 1942, та окремо, Прага, 1941; “Переяславська кампанія 1630 р.”, там же, т. V, (1944). Його монографія про гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, що була готовою до друку, не була опублікована через воєнні події. М. Антонович опублікував науково-популярну “Історію України” у чотирьох томах (Прага, 1940–1942). Ця праця викликала серед українських істориків дискусії, зокрема питання основного чинника української історії²².

Б. Крупницький видав курс з української історії німецькою мовою “Geschichte der Ukraine”, Лейпціг (1939, 1943); велике дослідження історіософського характеру “Основні проблеми історії України”²³.

В українському товаристві в Америці у цей же період було видано ряд історичних праць, серед яких: Сен-Поль (Міннесота) – Прага, 1939, В.Січинський «Українська порцеляна»²⁴. В. Міяковський – один із засновників Вільної Академії в Празі – у 1941–1943 рр. очолював Головний історичний архів ім. В.Б. Антоновича в Києві²⁵.

Н. Полонська-Василенко на початку 1941 р. керувала великим колективом істориків, археологів, мистецтвознавців, економістів, які готували “Історію м. Києва” у 4-х томах. У листопаді 1940 р. вона знову почала працювати на посаді професора в Київському державному університеті. З початком німецької окупації Києва 20 жовтня 1941 р. очолила Археологічний інститут, а з грудня того ж року і Київський центральний архів давніх актів (з травня 1942 р. він діяв на правах відділу Головного історичного архіву). У 1942 р. обіймала посаду співробітника Музею-Архіву переходнової доби м. Києва. У вересні 1943 р. Змушена була виїхати спочатку до Львова, потім за кордон. У Празі з 1944 р., пізніше в Мюнхені з 1945 р. обіймала посаду професора Українського Вільного Університету. В еміграції досліджувала питання історії української Козаччини – «Палій та Мазапа» (1944-1949 рр.)²⁶.

Цікавою є доля та наукова діяльність Олександра Оглобліна в період окупації Києва та в еміграції. Як уже зазначалося вище, у період німецької окупації 1942 року він працював директором Музею-Архіву переходнової доби, у якому збиралися документальні та усні свідчення про руйнування міських культурних пам'яток, був професором Київського університету²⁷. У 1943 р. в умовах тиску німецької адміністрації, не маючи змоги вільно працювати, щоб реалізувати власні ідеї, О. Оглоблін виїхав спочатку до Львова, а в 1944 р. емігрував до Праги, де викладав в Українському Вільному Університеті. У цей період вийшли такі його праці: «Герб міста Києва» (1942), «Історія України. Короткий курс» (1941, спільно з С. Білоусовим, К. Гуслистим, Ф. Ястребовим, М. Петровським, М. Супруненьком)²⁸.

Активну наукову та громадську діяльність за межами окупованої України проводив український історик, публіцист Б. Кендржинський. У 1938-1941 рр. він студював історичний матеріал в університетах Франкфурта-на-Майні, Осло і Берліна. У той же

час брав активну участь у роботі Українського національного об'єднання в Німеччині. У квітні 1942 р. він заснував Українське інформаційне бюро для Фінляндії і Скандинавії. Улітку цього ж року історик починає видавати часопис «Українець у Фінляндії». Завдяки діяльності Українського інформаційного бюро протягом 1942-1944 рр., у фінській пресі було опубліковано близько 800 статей, присвячених Україні та українській історичній тематиці. Також у лютому 1942 р. Б. Кентржинський виступав з лекціями про Україну в Географічному товаристві в Фінляндії та на спільному засіданні трьох історичних товариств. 1943 р. у Гельсінкі була опублікована його праця «Sanningen om Ukraina» («Правда про Україну»), у якій автор аналізував загарбницьку політику німецької окупаційної влади в Україні. У 1942 р. також було видано працю «Kampen om Ukrainas självständighet» («Боротьба за самостійність України»). Helsingfors, 1942 р, «Zwischen Gestern und Morgen» («Між учора і завтра» — книжка про історію, культуру, народне господарство України), 1942 р.²⁹

Вагомий внесок у популяризацію українства і української культури зробив український географ Володимир Кубійович. Як видатний географ він брав участь у міжнародних наукових конгресах у Празі (1932), Варшаві (1934) і Болгарії (1946), де виступав з доповідями. У своїх дослідженнях польсько-українських окраїн В. Кубійович послідовно обстоював українські геополітичні інтереси і провадив наукову дискусію з польськими вченими, яких звинувачував в умисній підробці статистичних даних в дослідженнях, за що в 1939 р. був позбавлений кафедри в Ягеллонському університеті. У 1939-1940 рр. обіймав посаду професора в Українському Вільному Університеті в Празі. Будучи активним учасником українського національно-визвольного руху, В.Кубійович у квітні 1940 р. очолив Український Центральний Комітет у Кракові і був його головою до 1944 р. Він координував діяльність українських громадсько-культурних організацій у Генеральній Губернії і допомагав українським втікачам, які змушені були покинути батьківщину через політику більшовизму. Діяльність Українського Центрального Комітету в період головування В. Кубійовича була спрямована на піднесення української культури та дослідження важливих аспектів української історії. Зокрема, було добре скоординовано культурницьку і організаційну

діяльність на західних окраїнних українських землях, що були перед війною головним об'єктом посиленої колонізації. Засновано українське видавництво в Кракові³⁰.

У 1941 р., коли діяльність політичних партій у Генеральній Губернії, зокрема в Галичині, була заборонена, Український Центральний Комітет, фактично, залишався єдиною силою, яка могла представляти українців і захищати їхні інтереси. У 1944 р. В. Кубійович емігрував до Франції.

За період з кінця 30-х років та періоду окупації українських земель німецькою армією В. Кубійович написав цілу низку наукових праць, присвячених розселенню та становищу українців на території Польської держави, серед них: «Атлас України і суміжних країв» (1937), «Розміщення населення в бойківських Карпатах» (1938), «Лемківщина, Посяння, Хомщина і Підляшшя. Географічний нарис» (1938), «Географія українських і суміжних земель» (1943) та інші³¹.

Перебуваючи на посаді редактора “Енциклопедії Українознавства”, упродовж 38-ми років свого життя Володимир Кубійович писав праці про регіональну економіко-географічну історію України. На сторінках “Енциклопедії Українознавства” з’явилося близько 54 географічних краєзнавчих нарисів, у тому числі близько 33 про окремі регіони України. Ним самостійно і в співавторстві з А. Жуковським, М. Аркасом, Я. Пастернаком, Н.Полонською-Василенко, О. Оглобліним, В. Веригою, О. Краснінським, І.Бакалом та іншими здійснено оригінальні комплексно-географічні описи Бессарабії, Буковини, Високого Бескиду, Волині, Галичини, Донецького басейну, Дрогобицько-Бориславського промислового району, Закарпаття, Криворізького залізорудного басейну, Криму, Кубані, Південної України, Підляшшя, Поділля, Покуття, Полісся, Полтавщини, Посяння, Пряшівщини, Слобідської України, Ставропольщини та Терщини³².

Зміст цих описів може представити їхня структура: географічне положення, площа; характеристики природи, історико-географічний аналіз, населення і характер розселення, міграція та зайнятість населення; характеристика соціально-господарського розвитку з урахуванням структури земельного фонду та землекористування, посівних площ тощо, розміщення тваринництва і розміщення промисловості та оцінка транспорту³³.

Таким чином, професором В. Кубійовичем була здійснена величезна регіонально-географічна праця, без якої насьогодні неможливе відтворення повноцінної картини історії Західної України, культури та побуту населення.

Значний внесок в історичну науку зробив Микола Чубатий – історик, педагог, публіцист, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка. Переважну більшість своїх праць М. Чубатий присвятив історії української церкви. У своїх дослідженнях він підкреслював значення християнства на українських землях до приходу на престол Володимира Великого, показував особливості автономії і помісності Київської митрополії³⁴.

У 1939-1941 рр. М. Чубатий працював у Стенфордській коледжії, де відновив активну журналістську діяльність, готуючи для українського католицького тижневика “Шлях” щотижня передову ідеологічну статтю та друкуючись в щоденниках “Свобода” та “Америка”. Його журналістський доробок того часу становить приблизно 100 статей³⁵.

У 1944 р., перебуваючи із сім’єю в Америці, М. Чубатий починає публікувати свої статті англійською мовою, щоб населення цієї країни могло більше дізнатися про його Батьківщину. Він заснував “Український Квартальник” і був його редактором протягом 13 років³⁶. За весь час видання квартальника він помістив у ньому 44 статті на наукові теми, з них одинадцять – на теми українського християнського життя.

Одночасно з працею журналіста професор М. Чубатий багато часу присвячував організації українського наукового життя в діаспорі. У суспільно-політичному житті вчений виступав з принципово позапартійних позицій, відстоюючи національні й регіональні цінності, необхідність розвитку культури, науки та освіти. Він став одним із організаторів, завдяки якому в Нью-Йорку відкрився Дім української культури. Він був причетний до відновлення Українського Конгресового Комітету Америки й скликання його першого післявоєнного конгресу, що відбувся 22 січня 1944 р. у Філадельфії. У 1947 р. професор М. Чубатий став засновником і першим головою НТШ в США³⁷.

Протягом Другої світової війни він написав і опублікував цілу низку праць, більшість з яких була опублікована в галицьких газетах «Нова Рада», «Правда», «Діло», «Дзвони» та інших.

З 1942 по 1954 рр. він був постійним співробітником в американських газетах «Свобода» і «Америка», де також друкував свої статті і нариси. Значення його діяльності полягає в поширенні відомостей про Україну серед англосаксонського населення світу³⁸.

Діяльність істориків періоду окупації та тих, хто здійснював наукові дослідження в еміграції, є надзвичайно цінним внеском не лише в українську історіографію, а передусім у світову.

Учені діаспори створювали й публікували енциклопедичні видання, вивчали, аналізували історію Київської Русі та Козаччини, спираючись на сучасні їм позиції, оскільки в довоєнний період ідеологічний тиск більшовиків не давав можливості об'єктивно висвітлювати події давно минулих літ. А головне – майже всі українські історики намагалися переосмислити радянський період в історії українського народу.

Внаслідок активної діяльності українських учених-істориків за межами України сформувалося декілька потужних наукових і культурних центрів, які й на сьогодні є науковими осередками, і стали вагомим внеском в скарбницю вітчизняної історичної академічної науки. Серед них Наукове товариство імені Т. Шевченка, осередки якого є у США, Австралії й Канаді; Вільний Університет у Празі, Український науковий інститут у Берліні та інші.

¹ Коваль М.В. Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні і перші повоєнні роки /М.В. Коваль // Укр. іст. журн. – 2002. – №1. – С. 3 – 26.

² Дубровіна Л.А. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського./Л.А. Дубровіна, О.С. Онищенко. 1941-1964. – К.: НБУВ, 2003. – 357 с.; Дубровіна Л.А. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941-1943) / Л.А. Дубровіна, Н.І. Малолетова // Бібл. вісн. – 2001. – № 3. – С. 2-18; Дубровіна Л.А. Звіти про діяльність Крайової бібліотеки Рейхскомісаріату України як джерело з історії бібліотек і долі бібліотечних фондів у період нацистської окупації Києва (1941-1943 рр.) /Л.А. Дубровіна // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. та спогадів. – К., 2001. – № 6(7), ч. 2. – С. 6-24.

³ Ясь О.В. Історичні погляди Олександра Оглобліна: радянська доба (1919-1941 рр.). [Електронний ресурс]: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/idvu/2008_18/15.pdf.

⁴ Дзюба І.М. Енциклопедія сучасної України / І.М. Дзюба // Академія Наук України Національна. – Т. 1. – Київ, 2001., – С. 250-289.

⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. /В. Косик. - Париж - Нью-Йорк - Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1993. – С. 24-27.

⁶ Музей-архів переходової доби: Пофондовий путівник / Уклала Ольга Беляя. Державний комітет архівів України. Державний архів Київської області. - К., 2002. – С. 7.

⁷ Державний архів Київської області (Далі – ДАКО). Ф. 2412. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

⁸ ДАКО. Ф. 2412. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2.

⁹ Верба І. Спроби відновлення Української Академії наук у Києві (кінець 1941 – середина 1942 р.) /І. Верба // Укр. історик. – 1995. – № 1/4. – С. 87–89.

¹⁰ ДАКО. Ф. 2412. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 62.

¹¹ Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941–1943 рр.). [Електронний ресурс]: <http://www.history.org.ua/Journall/sid/15/14.pdf/>.

¹² ДАКО. Ф. 2412. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 18-27.

¹³ Гедз В. Там само.

¹⁴ Головата Л. "Українське видавництво" у Кракові - Львові 1939-1945 : бібліогр. довід. / Л. Головата. - К. : Критика, 2010. – С. 126-129.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглобліна // Укр. історик. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1990. – № 1/4. – С. 18-21.

¹⁷ Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941–1943 рр.). [Електронний ресурс]: <http://www.history.org.ua/Journall/sid/15/14.pdf>.

¹⁸ Мірчук І. “Український Науковий інститут у Берліні”, “Сьогоднішнє і минуле”, /І. Мірчук. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949, I–II, – С. 87.

¹⁹ Олександр Оглоблін. Українська історіографія. 1917-1956 Київський Національний університет імені Тараса Шевченка; Центр

українознавства Історичний факультет; Державний комітет архівів України / О. Оглоблин. – К., 2003. – С. 99.

²⁰ Там само. – С. 101.

²¹ Давлетов О.Р. З творчої спадщини Дмитра Дорошенка: “І.Х.Енгель як історик України та козаччини” / О.Р. Давлетов // Південна Україна ХУІІІ-ХІХ століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Вип. 2. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 1996. – С.150-155.

²² Тимошук В.Т. Спогади про Михайла Антоновича /В.Т. Тимошук // УІЖ. 1998. Травень-червень. № 3. – С. 142-144.

²³ Ясь О.В. Борис Крупницький / О.В. Ясь // Український історичний журнал. – К., «Варта», 2004. – №5. – С. 35-45.

²⁴ Кейван І. Володимир Січинський. / І. Кейван. - Торонто, 1957. – 79 с.

²⁵ Білокінь С.І. Архівіст Володимир Міяковський. – «Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань» / С.І. Білокінь. – К., 1998 р., – С. 213 – 222.

²⁶ Белінська Н.О. Н. Д. Полонська-Василенко: життя та наукова діяльність // Історична наука на початку ХХІ ст.: проблеми, минуле, сучасність, перспективи : матеріали 2 Всеукр. наук. студент. конф., 18-19 трав. 2006 р., м. Херсон / редкол.: В.М. Андреев (голов. ред.) та ін. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – С. 79-83.

²⁷ ДАКО. Ф. 2412. Оп. 2. Спр. 261. Арк. 2.

²⁸ Верба І.В. Олександр Оглоблин: Життя та праця в Україні. / І.В. Верба. – К. 1999, – С. 112-114.

²⁹ 110 років з дня народження Володимира Кубійовича. Державний архів Львівської області. [Режи доступу до архіву]: <http://www.archive.lviv.ua/materials/exhibitions/>.

³⁰ Вінтоняк О. Пам'яті Богдана Кентржинського / О. Вінтоняк // Український історик, 1969, № 4. – С. 72-76.

³¹ Володимир Кубійович // Золота книга української еліти. Т.2. – К.: Свроімідж. – С. 104.

³² Шаблій О. Володимир Кубійович і НТШ. «Київська старовина», 1999, № 2. – С. 49-71.

³³ Пістун М. Регіонально-географічні дослідження Володимира Кубійовича / М. Пістун, Я. Олійник, В. Гуцал// Історія української

географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – Випуск 1 (3). – С. 34-37.

³⁴ Григорук Н. Микола Чубатий як історик державницького напрямку // Наукові записки Тернопільського державного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 3.: Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 305–311.

³⁵ Полонська-Василенко Н., Чубатий М. Історія церкви Енциклопедія Українознавства: Заг. част. Кн. 2. / Н. Полонська-Василенко. – К., 1995. – С. 602.

³⁶ Там само. – С. 603.

³⁷ Григорук Н. Микола Чубатий і Наукове товариство ім. Шевченка // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2005. – Вип.2. – С. 101–105.

³⁸ Там само. – С. 103.